PEDAGOGIKA TARIXI FANINI O‘RGANISH VA O‘ZLASHTIRISHING O‘ZIGA XOS XUSUSISYATLARI

O‘tayev Akram Yo‘ldoshevich
TIPI v.b.dotsenti,
pedagogika fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD)
https://doi.org/10.5281/zenodo.15287462

ANNOTATSIYA

Maktab va pedagogika ko‘p asrlik tarixiy yo‘lni bosib o‘tgan. Mazkur davrda pedagogika fani ko‘plab g‘oyalar va kontsepsiyalar bilan boyib bordi. Bu masalalar oiliy pedagogik ta’lim yo‘nalishida bo‘lajak pedagoglar tomonidan “Pedagogika tarixi” fanini o‘qitish jarayonida o‘rganilishi va o‘zlashtirilishi lozim. Maqolada Pedagogika tarixini o‘rganish va o‘zlashtirishda tarbiya, maktab va pedagogik fikralar rivoji va o‘rganish bosqichlari haqida fikr yuritiladi.

KALIT SO‘ZLAR

pedagogika tarixi, maktab, tarbiya, o‘qish, pedagogik fikr, o‘rganish, o‘zlashtirish.

АННОТАЦИЯ

Школа и педагогика прошли многовековой исторический путь. За этот период педагогическая наука обогатилась множеством идей и концепций. Эти вопросы должны изучаться и усваиваться будущими педагогами в процессе преподавания дисциплины «История педагогики» в высших учебных заведениях. В статье рассматриваются развитие воспитания, школы и педагогических идей, а также этапы их изучения в процессе освоения истории педагогики.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА

История педагогики, школа, воспитание, обучение, педагогическая мысль, изучение, усвоение.

ABSTRACT

The school and pedagogy have undergone a centuries-long historical journey. During this period, the science of pedagogy has been enriched with numerous ideas and concepts. These issues must be studied and mastered by future educators in the course of teaching the subject "History of Pedagogy" in higher pedagogical education. The article discusses the development and stages of study of education, schools,

KEY WORDS

history of pedagogy, school, education, learning, pedagogical thought, study, mastery.

and pedagogical ideas in the context of learning and mastering the history of pedagogy.

KIRISH.

O‘rta Osiyo jahon pedagogikasi tarixiga munosib hissa qo‘shgan mintaqa hisoblanadi.

Darhaqiqat, O‘zbekiston buyuk ipak yo‘lining chorrahasida joylashgan bo‘lib, azaldan yuksak sivilizatsiya va madaniyat o‘choqlaridan biri bo‘lgani barchaga ayon. Bu Yangi O‘zbekistonda ta’lim tizimining jahon andozalariga mos ravishda rivojlanib borishida o‘z ta’sir kuchi beqiyosdir.

Oliy ta’lim muassasalarida ta’lim jarayonini tashkil etish bilan bog’liq tizimni takomillashtirish borasida muhim vazifalar belgilangan. Ana shunday vazifalardan biri “pedagogika tarixi va pedagogik fikrlar taraqqiyotini chuqur o‘rganish, ulardan foydalanish asoslarini ishlab chiqish”dir. Pedagogika tarixini o‘qitish orqali talabalarning kasbiy-pedagogik kompetentsiyalarini rivojlantirish muammosini o‘rganish dolzarb hisoblanadi.

Mazkur davr Sharq birinchi Uyg’onish davri (Renessans) sifatida baholanadi. Chunki bu davrda quyidagi masalalar o‘ziga xos tarzda tahlil qilingan:

- tarbiya va uning asoslari;
- maktab tizimi va uni tashkil etish omillari;
- pedagogik fikrlarning tadrijiy rivojlana borishi.

Shu sababli pedagogika tarixi oliy ta’limda alohida fan sifatida o‘qitiladi.Ushbu fan orqali talabalarning quyidagi kasbiy – pedagogik kompetentsiyalarini rivojlantirish asoslarini ishlab chiqish zaruriyat bo‘lib turibdi:

- pedagogik fikrlar taraqqiyoti bo‘yicha nazariy bilim berish;
- tarbiyaning tarixiy tajribalari bo‘yicha ko‘nikmani shakllantirish;
- maktab tizimining tadrijiy rivojlanishiga doir malakani tarkib toptirish;
-talabalarning o‘zlashtirigan bilim, ko‘nikma va malakani amalda qo‘llash qobiliyatlarini rivojlantirish.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODALOGIYA.

“Pedagogika tarixi” fani Umumiy pedagogika predmetining tarkibiy qismi bo‘lib, u eng qadimgi davrlardan to hozirgi kungacha bo‘lgan pedagogik jarayon tarixini o‘rganadi.[2]

Pedagogika tarixi fani inson va jamiyatning butun hayoti bilan bog‘liq holda rivojlanib kelmoqda. Shu sababli bu fan nafaqat Pedagogika, balki barcha ijtimoiy – gumanitar fanlar tarkibida muhim o‘rin tutadi.

Pedagogika tarixi fanining metodologiyasi esa milliy va umumbashariy qadriyatlar, xalq pedagogikasi, Markaziy Osiyo va Sharq mutafakkirlarining ilmiy va ma'naviy merosi, 0‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi, O‘zbekiston Respublikasining “Ta’lim to‘g‘risidagi” qonuni, ta’lim-tarbiyaga oid me’yoriy hujjatlar hisoblanadi.

Pedagogika tarixini o‘rganish va o‘zlashtirishda tarbiya, maktab va pedagogik fikralar rivojlanishi va o‘rganish bosqichlarini idrok etish taqoza etiladi. Bu bosqichlarni umumpedagogik qonuniyatlar va sivilizatsiyaviy jarayonlarga mos ravishda quyidagicha belgilash mumkin:

1) Eng qadimgi davr (VIII asrgacha);

2) Birinchi Renessans davri (IX – XII asrlar);

3) Ikkinchi Renessans davri (VIV – XVI asrlar);

4) Yangi davr (XVII – XXI asrlar).

Bu bosqichlar o‘ziga xos xususiyatlarga ega bo‘lib, bu o‘rinda eng muhim jihatlarini eslatib o‘tamiz. Eng qadimgi davrda (VIII asrgacha bo‘lgan davrda) tabiat asoslari va tabiiy hodisalar mohiyati tabiiy tajribalarga asosan o‘rganilgan hamda o‘zlashtirilgan.

Pedagogika tarixi fanining ob’ekti quyidagilar hisoblanadi:

- ta’lim tarixi;
- tarbiya tarixi;
- pedagogik fikrlar tarixi;
- o‘qitish muassasalari tarixi.

Ushbu fan ana shu masalalarning tarkib topishi, rivoji va amaliyotini o‘rganadi. Bu jarayonlar har bir davrda o‘ziga xos rivojlanish yoki tanazzul bosqichlarida bo‘lgan.

Pedagogika tarixi fani o‘ziga xos xususiyatlarini quyidagilar tashkil qiladi:

- o‘qitishning tarixiy taraqqiyoti;
- tarbiya nazariyasining tarixiy rivojlanishi;
- pedagogik tadqiqotchilikning tarixiy tadriji;
- pedagogik amaliyot tarixi.

Bu masalalar Pedagogika tarixi fani tomonidan quyidagi metodologiyaga asosan o‘rganadi:

- pedagogik manbalar;
- ta’lim-tarbiyaviy metodlar;
- jamiyat ehtiyojlari;
- pedagogik tahlil va xulosalar.

VII asrdan XIV asrning birinchi yarmigacha bo‘lgan davrda tarbiya asoslari bir necha omillarga binoan yangilandi va rivojlandi. Bu omillarning asosiylari quyidagilardan iborat:

- milliy davlatchilikning rivoji;
- islom dinining e’tiqod sifatida qabul qilinishi;
- falsafiy, tabiiy-ilmiy va aniq fanlarning taraqqiy etganligi.

VII asr oxirlarida O‘rta Osiyoga kirib kelgan islom dini tarbiya asoslarini quyidagicha belgiladi:

1) yolg‘iz Allohga e’tiqod qilish;

2) o‘g‘il va qizlarning teng savodxon bo‘lishi;

3) xalq xizmatiga tayyorlanish.

Tarbiyaning bu yangi asoslari Qur’oni karim va hadisi shariflarga asosan amalga oshirildi. Ta’lim tili turkiy, arab va fors tillari edi. Natijada fanlarning ikki turi tarkib topdi:

1) diniy fanlar (Qur’on, Hadis va Fiqh ilmlari);

2) dunyoviy fanlar (tilshunoslik, Falsafa, Tibbiyot, Minerologiya, Geodeziya, Geografiya, Astronomiya va Matematika ilmlari).

Buning natijasida shaxs bilimli, e’tiqodli va axloqli inson sifatida voyaga yetkazildi.

O‘rta Osiyoda o‘ziga xos maktab tizimi amalda bo‘ldi. Mazkur davrda maktabning quyidagi turlariga duch kelamiz:

- masjidlar qoshidagi maktablar;
- qizlar uchun otinoyi maktablari;
- davlatlar saroyi maktablarii;
- ustozlar boshchiligidagi xususiy maktablar.

Bu o‘ziga xos tizim bo‘lib, Pedagogika tarixi fanida muhim o‘rin tutadi.

Pedagogika tarixi fani manbalari keng ko‘lamligi bilan diqqatni tortadi. Bu manbalarning asosiylari quyidagilar:

- arxeologik ashyolar;
- xalq pedagogikasi namunalari;
- yozma asarlar.

Bu manbalar Pedagogika tarixi fanini o‘rganishda muhim o‘rin tutadi. Shu jihatdan arxeologik ashyolar qadimgi yashash manzillaridan topilgan mis va sapoldan yasalgan idishlar, yozuv qurollari, doskalar, turli narsalardagi bitiklar hamda ta’lim – tarbiya maskanlari o‘rinlardan iboratdir. Ular ilmiy tahlil qilinib, eng qadimgi davrlardagi ta’lim va tarbiya jarayoni to‘g‘risida tasavvur hosil qilinadi. Bunda Tarix fanining yutuqlariga tayaniladi.

Pedagogika tarixi fani o‘rganishda manbalar muhim o‘rin tutadi. Bu manbalarning asosiylari quyidagilardan iborat:

- nasihat va o‘gitlar;
- tez aytishlar;
- maqollar;
- ertaklar;
- dostonlar;
- afsonalar
- rivoyatlar.

Bu manbalarda xalqning pedagogik tajribasi o‘z ifodasini topgan.

Afsonalar qahramonlari yaxshilik uchun yomonlik bilan, nur uchun zulmat bilan kurash olib boradilar, yaxshilik va baxt - saodat o‘lkalarini yaratadilar. Qahramonlik eposlarida vatan va erkinlikka bo‘lgan muhabbat, shon-sharaf, or-nomus uchun kurash tuyg‘ulari ifodalanadi. Vatanini, xalqini sevish, do‘stlariga, safdoshlariga sadoqat kabi insoniy tuyg‘ular, burch hissi, vatani va xalqi uchun o‘z jonini qurbon etish, har qanday mashaqqatlarga bardosh berish, aql-idrok, vafo va muhabbat, sadoqat, adolat, odamiylik kabilar ulug‘langan.

Rivoyatlar afsonalardan farqli ravishda bevosita hayotda bo‘lishi mumkin bo‘lgan voqealarga asoslanadi. Rivoyatlarda badiiy tasvirdan ko‘ra ro‘y bergan voqeani qisqa va ixcham, sodda va ravon tarzda bayon qilishga ko‘proq e’tibor beriladi. Aslini olganda, aynan shu fazilatlar rivoyatlarning badiiyligini belgilaydi.

TAHLIL VA NATIJALAR.

Bulardan ma’lum bo‘ladiki, qadim davrlardayoq yosh avlodning fikri, zehni, xotirasi va fazilatlarini shakllantirishga jiddiy e’tibor berilgan. Shu ma’noda “Pedagogika tarixi” fani Xalq og‘zaki ijodi fani yutuqlardan ham oqilona foydalanadi.

Yozma asarlar “Pedagogika tarixi” fanining muhim manbalaridan biri bo‘lib, ularning ikki turi mavjud:

- diniy kitoblar;
- mutafakkirlarning asarlari.

Diniy kitoblarda (Zardo‘shtiylik, xristianlik va islom dini ilohiy kitoblarida) yosh avlodni E’tiqodli, Axloqli va Barkamol voyaga yetkazish konsepsiyalari bayon qilingan. Mutafakkirlarning yozma asarlarida ta’lim, tarbiya va pedagogik samaradorlik to‘g‘risida muhim g‘oyalar, fikrlar hamda ta’limotlar ifodalangan. O‘z navbatida “Pedagogika tarixi” fani boshqa ko‘plab fan yutuqlaridan foydalanadi.

Ayni paytda, insonning tabiat va tabiiy hodisalarga aralashuvi cheklangan bo‘lgan. Bu davrga oid ma’lumotlar “Avesto” kitobi, Mahmud Qoshg‘ariyning (XI asr) “Devonu lug‘atit turk” asari va xalq og‘zaki ijodida mavjud. Shu jihatdan eng qadimgi davr tabiiy-ta’limiy qonuniyat tamoyili asosida o‘rganish va o‘zlashtirilishi maqsadga muvofiqdir.

XULOSA VA TAKLIFLAR.

Pedagogika tarixining *birinchi Renessans* davrida (IX - XII asrlarda) tabiat asoslari va tabiiy hodisalarni ilmiy mushohadaga asosan o‘rganish tarkib topdi. Bu davrda mutafakkirlarimizdan Muhammad Xorazmiyning (IX asr) “Zij”, Abu Rayhon Beruningning (XI asr) “Hindiston”, “Saydana”, “Giodeziya” asarlari, Abu Ali ibn Sinoning (XI asr) “Shifo” asarlarida muhim ma’lumotlar berilgan. Mazkur davrda tabiiy fanlarni ta’lim asosida o‘rganish va tadqiq etish, bu borada Ustoz – shogird an’anasi tarkib topganligi muhim ahamiyatga ega.

Pedagogika tarixining *ikkinchi Renessans davrida* (XIV - XVI asrlarda) tabiiy fanlarni madrasa ta’limi (o‘rta maxsus va oliy ta’lim) vositasida o‘rganish yuzaga keldi. Unga ko‘ra, madrasa ta’limi dasturlariga geografiya, kimyo, biologiya va asrtronomiya fanlari asoslarini o‘rganish kiritildi. Bu davrda Markaziy Osiyo mutafakkirlaridan Mirzo Ulug‘bekning (XV asr) “Ziji jadid Ko‘ragon”, Zahriddin Muhammad Boburning (XVI asr) “Boburnoma”, Mirzo Haydarning (XVI asr) “Tarixi Rashidiy” kabi muhim asarlair yaratildi. Bu asarlarda tabiiy fanlarni o‘rganishning ta’lim vositasida o‘rganish tamoyili ishlab chiqilgan.

Markaziy Osiyo pedagogikasi tarixining *yangi davri* (XVII-XXI asrlarda) tabiiy fanlarni ilmiy – ijtimoiy asosda o‘rganish va o‘zlashtirish yuzaga keldi. Bu davrda Abulg‘ozi Bahodirxonnning (XVII asr) “Tibbul xulq”, Ahmad Donishning (XIX asr) “Navodir ul - vaqoe’”, Munavvar Qorining (XX asr) “Yer yuzi”, Mahmudxo‘ja Behbudiyning (XX asr) “Muxtaxabi jo‘g‘rofiya” va yuzlab ilmiy – tadqiqotlar yaratilgan. Bu borada tabiiy fanlarni umuta’lim vositasida o‘rganish tamoyili tarkib topdi.

Shunday qilib, “Pedagogika tarixi” fanini o‘rganish va o‘zlashtirish uzluksiz ta’lim tizimida o‘ziga xos xususiyatlarga egaligi bilan ajralib turadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1.O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Ma’naviy-ma’rifiy ishlar tizimini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi 2021-yil 26-martdagi PQ-5040-son qarori

2.Asqarova Q va boshq. Pedagogika.-T.: “Talqin”. 2018

3.O‘zbek pedagogikasi antologiyasi.-T.:”O‘qituvchi”.1994

4.Yuldashev, M. and Haydarov, Sh. 2022. The Terms of Concept and Its Interpretations in Linguistics. International Journal on Integrated Education. 5, 6 (Jun. 2022), 455-461. https://www.neliti.com/publications/412326/the-terms-of-concept-and-its-interpretations-in-linguistics

5.Haydarov Sh. “Zid qutibli” konseptlarning Shukur Xolmirzayev asarlaridagi o‘rni. International scientific and practical conference."science, education and innovation: problems, solutions and prospects" may17-18, 2024. https://doi.org/ 10.5281/zenodo.1136866

6. O‘tayev A. Yo‘. Yoshlarning siyosiy madaniyatini shakllantirishda jadid ma’rifatparvarlarining ahamiyati.TIPI.“Ilm-fan va innovatsiya: muammolar, yechimlar va istiqbollar” nomli xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya https://doi.org/10.5281/zenodo.112146